

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО, ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО, РЕСТАВРАЦІЯ

УДК 7.049.2:7.01(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2025-6-38>

Світлана ДОЛЕСКО

докторка філософії з образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації, доцентка кафедри мистецтвознавчої експертизи, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, вул. Лаврська, 9, м. Київ, Україна, 01015

ORCID: 0000-0001-6702-5606

Бібліографічний опис статті: Долеско, С. (2025). Вплив карикатури на соціально-політичний дискурс у європейському мистецтві. *Fine Art and Culture Studies*, 6, 286–292, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-6-38>

ВПЛИВ КАРИКАТУРИ НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

Феноменом мистецтва є те, що воно, у переважній більшості випадків, є реакцією на події навколо, у різних сферах життя людей, а особливість сатиричної карикатури полягає в тому, що ця реакція майже миттєва та вагома в суспільному й політичному контексті. **Мета статті** – дослідити вплив карикатури на формування суспільної думки і розвиток європейського мистецтва. **Методологічною** основою дослідження є застосування історичного та комплексного методів, опираючись на об'єктивність, системність та історизм. **Результати.** У статті розглянуто вплив карикатури на суспільно-політичні настрої у країнах Європи упродовж XVIII–XXI століття. Проаналізовано твори мистецтва карикатури українських митців в журналах «Шершень», «Хрін», «Забіяка», «Оса», «Український перець», «Повстанське кропило» та зарубіжних художників (Вільяма Хогарта, Ежена Делакруа, Павла Кучинського, Гундуза Агаєва та ін). Проведене дослідження демонструє, що карикатура є одним із векторів, які формують не тільки напрям, а й тональність соціально-політичного дискурсу європейського мистецтва. Оскільки карикатура миттєво зображає суспільно-політичні настрої суспільства, та є одним із інструментів, які ці настрої формують в соціумі. Тобто, засвідчено, що карикатура цілком здатна безпосередньо впливати на обраний суспільством курс і подальший розвиток. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше в українському мистецтвознавстві привернуто увагу до соціально-політичної складової мистецтва карикатури на загальному мистецькому фоні в час російсько-української війни. **Практична значущість** статті полягає у її мотиваційній складовій. Адже поява у науковому середовищі дослідження, що присвячене вивченню карикатури в контексті її як реакції та впливу на події в суспільстві, може стати поштовхом для подальших досліджень у цьому напрямку.

Ключові слова: політична карикатура, шарж, сатира, соціальні настрої, пропаганда, суспільство.

Svitlana DOLESKO

PhD in Fine Art, Decorative Art, Restoration, Associate Professor at the Department of Art Expertise, National Academy of Culture and Arts Management, 9 Lavrska Str., Kyiv, Ukraine, 01015

ORCID: 0000-0001-6702-5606

To cite this article: Dolesko, S. (2025). Vplyv karykatyry na sotsialno-politychnyi dyskurs u yevropeiskomu mystetstvi. [The Influence of Caricature on Socio-Political Discourse in European Art]. *Fine Art and Culture Studies*, 6, 286–292, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-6-38>

THE INFLUENCE OF CARICATURE ON SOCIO-POLITICAL DISCOURSE IN EUROPEAN ART

The phenomenon of art lies in the fact that, in the overwhelming majority of cases, it represents a reaction to events occurring in various spheres of human life, and the peculiarity of satirical caricature is that this reaction is almost immediate and significant in the social and political context. **The purpose of the article** is to examine the influence

of caricature on the formation of socio-political discourse and the development of European art. **The methodological basis of the research is the application of historical and comprehensive methods, relying on objectivity, systematicity, and historicism. Results.** The article considers the influence of caricature on socio-political sentiments in European countries throughout the eighteenth to twenty-first centuries. The works of Ukrainian caricature artists published in the magazines *Shersten, Khrin, Zabiayaka, Osa, Ukrainyski Perets, Povstanske Kropylo*, as well as works of foreign artists (William Hogarth, Eugene Delacroix, Paweł Kuczyński, Gunduz Aghayev, etc.) are analyzed. The conducted research demonstrates that caricature is one of the vectors shaping not only the direction but also the tonality of the socio-political discourse of European art, since caricature instantly reflects the socio-political sentiments of society and is one of the tools that shape these sentiments within the social environment. Thus, it has been shown that caricature is fully capable of directly influencing the course chosen by society and its further development. **The scientific novelty** lies in the fact that, for the first time in Ukrainian art studies, attention is drawn to the socio-political component of caricature art against the general artistic background during the Russian-Ukrainian war. **The practical significance** of the article lies in its motivational component, as the appearance of a research work in the academic environment devoted to the study of caricature in the context of its reaction and impact on the events in society may serve as an incentive for further research in this direction.

Key words: political caricature, caricature, satire, social sentiments, propaganda, society.

Актуальність проблеми. Карикатура як жанр образотворчого мистецтва має довгу і багату історію, але саме в Європі XVIII–XXI ст. вона набула значення як інструмент соціальної та політичної критики. Щоб відтворити своїми творами гострі соціальні настрої, митці застосовували, і продовжують застосовувати, гіперболи і метафори, візуальними образами передають складні ідеї, критикують політичні режими тощо. Однак вплив карикатури на формування суспільної думки та розвиток образотворчого мистецтва залишається недостатньо вивченим. Тож дана тема актуальна та потребує ретельних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення карикатури представлено роботами багатьох видатних науковців. Ернст Гомбріх (Gombrich, 1982) розглядає еволюцію карикатури в контексті візуальної культури. Діана Дональд (Donald, 1996) досліджує англійську карикатуру кінця XVIII – початку XIX ст. Марк Халлетт (Hallett, 2000) аналізує роль Вільяма Хогарта у розвитку сатиричного мистецтва, а Антуан де Бек (Baesque, 1988) вивчає французьку карикатуру XIX ст.

Вивчення впливу карикатури на суспільно-політичне життя в Україні перебуває на стадії становлення. Адаже зі здобуттям незалежності, як пишуть у своїй статті Г. Волинець та С. Альбіновська, в той час занепадала й сатирична (спеціалізована) преса, і власне вивчення карикатури (Волинець & Альбіновська, 2020). Виклики XXI століття та їх вплив на розвиток карикатурного мистецтва своєю чергою підштовхнув вітчизняних науковців до відновлення вивчення такого явища, як карикатура. Так, В. Нестеренко й Т. Батенко досліджували

карикатуру XX ст. з мистецької точки зору, виклавши результати своєї роботи у навчальному посібнику «Шарж і карикатура в системі графічного мистецтва» (Нестеренко & Батенко, 2008). З історичної точки зору карикатуру досліджували: Т. Бережна (Бережна, 2018), О. Гайко, О. Чайка (Гайко & Чайка, 2024), П. Мороз та І. Мороз (Мороз & Мороз 2022). Велику роботу з вивчення політичних карикатур на тему російсько-Української війни США, ФРН та України провів О. Семотюк (Семотюк, 2015; Канарська, 2023) та інші. Низка українських журналістів досліджували психологічний вплив політичної карикатури під час війни в Україні, наприклад, у розмові із М. Опанасюк карикатуристи розповіли, що сміх від карикатур додає впевненості українському народу і піднімає настрій ЗСУ (Опанасюк, б.д.). Релігійну тематику (Кремінський, 2024б) та гендерний аспект (Кремінський, 2024а) сатиричної графіки дослідив О. Кремінський.

Проте вплив карикатури на формування суспільної думки та розвиток образотворчого мистецтва залишається недостатньо вивченим. Особливо коли йдеться про карикатуру XXI століття, зміни у якій відбуваються дуже швидко. Тож **мета дослідження** полягає у вивченні впливу карикатури на соціально-політичне життя європейського мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Карикатура причетна до формування європейської культури, зокрема у сфері соціальної та політичної сатири. Її здатність передавати складні ідеї через візуальні образи зробила її потужним інструментом комунікації. Карикатуристи XVIII–XIX ст., такі як француз О. Дом'є (фр. Honore Daumier), англійці Д. Гілрей (англ.

James Gillray) та Т. Роулендсон (англ. Thomas Rowlandson), своїми роботами впливали, а іноді й змінювали суспільну думку та політичні процеси. Їхні роботи не лише відображали актуальні проблеми суспільства, але й формували громадську позицію, часто випереджаючи свій час у критиці соціальних та політичних явищ.

Одним із ранніх представників жанру сатиричного мистецтва, що вплинув на розвиток карикатури, вважається англійський художник В. Хогарт (англ. William Hogarth). У XVIII ст. він створив серію картин «Модний шлюб» (1743–1745), яка згодом була відтворена у вигляді гравюр для широкого розповсюдження. Ця серія є яскравим прикладом соціальної сатири. Вона висміювала звичай аристократії та стала етапом у розвитку сатиричного мистецтва.

У Франції після Великої французької революції карикатура набула нового політичного значення. Робота Е. Делакруа (фр. Eugene Delacroix) «Свобода, що веде народ» (1830) хоч і не є карикатурою у сучасному розумінні, але містить елементи гротеску та перебільшення, характерні для цього жанру. Ця картина стала символом революційного духу та вплинула на розвиток політичної іконографії в європейському мистецтві (Гоман, б.д.).

XIX ст. стало золотим віком політичної карикатури. Французький художник О. Дом'є створив численні літографії, що критикували політичний режим короля Франції Луї-Філіппа I (фр. Louis-Philippe I). Його робота

**Рис. 1. Ежена Делакруа.
Свобода, що веде народ**

«Гаргантюа» (1831) є класичним прикладом політичної сатири. Дом'є використовував гіперболу та метафору для створення відображень гострих соціальних настроїв. Його роботи часто публікувались у сатиричному журналі «La Caricature». В Англії Д. Тенніел, відомий своїми ілюстраціями до «Аліси в Країні Чудес», також створював гострі політичні карикатури для журналу «Панч». Його роботи, такі як «Dropping the Pilot» (1890), стали класикою політичної сатири вікторіанської епохи.

На межі XIX–XX ст. карикатура стала невід'ємною частиною масової культури. Поява нових технологій друку сприяла широкому розповсюдженню карикатур у газетах та журналах. Німецький журнал «Simplicissimus», заснований у 1896 р., став творчою платформою для багатьох талановитих карикатуристів, таких як Т.-Т. Хейне (нім. Thomas Theodor Heine) та О. Гульбрансон (нім. Olaf Leonhard Gulbransson). Їхні роботи відзначалися гострою сатирою на політичне та соціальне життя Німеччини часів Вільгельма II.

У XX ст. карикатура продовжувала впливати на політичне та соціальне життя Європи. Робота Пабло Пікассо «Герніка» (1937), хоча, знову ж таки, не є карикатурою у традиційному розумінні, використовує елементи гротеску для передачі жахів війни. Ця монументальна картина стала символом антивоєнного руху та вплинула на розвиток політичного мистецтва XX ст.

У післявоєнний період карикатура стала елементом контркультури та протестних рухів. Французький журнал «Charlie Hebdo», заснований у 1970 р., став символом свободи слова та сатиричної журналістики. Його карикатури часто викликали суперечки та дискусії про межі свободи вираження в мистецтві.

У XXI ст., з розвитком цифрових технологій та соціальних мереж, карикатура набула нових форм та можливостей розповсюдження. Інтернет-меми та цифрові карикатури стали потужним інструментом політичної комунікації та соціальної критики. Роботи таких художників, як поляка П. Кучинського (пл. Pawel Kuczynski) та азербайджанця Г. Агаєва (азерб. Gunduz Aghayev), поширюються в соціальних мережах, досягають глобальної аудиторії та впливають на формування громадської думки з актуальних питань.

Не менш важливу роль карикатура завжди відігравала у соціально-політичному житті й України. Перші задокументовані мініатюри з карикатурами відносяться ще до часів середньовіччя, наприклад, «Козак Мамай». Однак широкого розповсюдження вона набула із розвитком періодичних видань у другій половині XIX ст. Більшість часописів того часу навіть не вказували прізвища карикатуристів через можливі наслідки від державних органів. Тож першими карикатуристами які стали відомими у 1860-ті роки краєзнавець і журналіст М. Савчук називає А. Вахнянина та Ю. Мороза (Савчук, б.д.).

Крім того, низка українських карикатуристів тих часів працювали для іноземних видань. Т. Терлецький, Е. Козак, О. Даркович, Л. Винник малювали карикатури на замовлення у Польщу, Німеччину, Англію, Швейцарію тощо. Великою мірою це було обумовлено царською забороною на вихід журналів «Шершень», «Хрін», «Забіяка» які об'єднували українських художників-карикатуристів І. Бурячка, Ф. Красицького, О. Сластьона, І. Шульгу, І. Різниченка, а також низку «зіркових» дописувачів того

часу (І. Франка, К. Українки, А. Кримського, І. Нечуй-Левицького та ін.) (Сімчук, 2019).

Міжвоєнний період у карикатурі відобразився новою формою – радянською. Творці того періоду змушені були виконувати ідеологічну волю Комуністичної партії. Та разом із тим 20-30-ті роки XX століття стали часом піднесення карикатури і шаржу у Галичині.

Після сталінських репресій більшість карикатуристів своїми роботами змушені були прославляти щасливе радянське життя, показувати капіталістів негідниками та демонструвати антинаціоналістичні теми. У той же час працювали підпільні видання ОУН УПА «Оса» (1942), «Український перець» (1944–1947), «Повстанське кропило» (1944–1945) та інші. Ці видання публікували навпаки антирадянські шаржі, сатиричні листівки. Їх малювали Н. Хасевич, С. Радиш та ряд інших митців, що працювали під псевдонімами. Ці видання пропонували українцям альтернативний (на відміну від офіційного радянського) погляд на ситуацію в радянській Україні. Така точка зору була набагато ближчою до реальності, ніж офіційна думка, висловлена через засоби масової

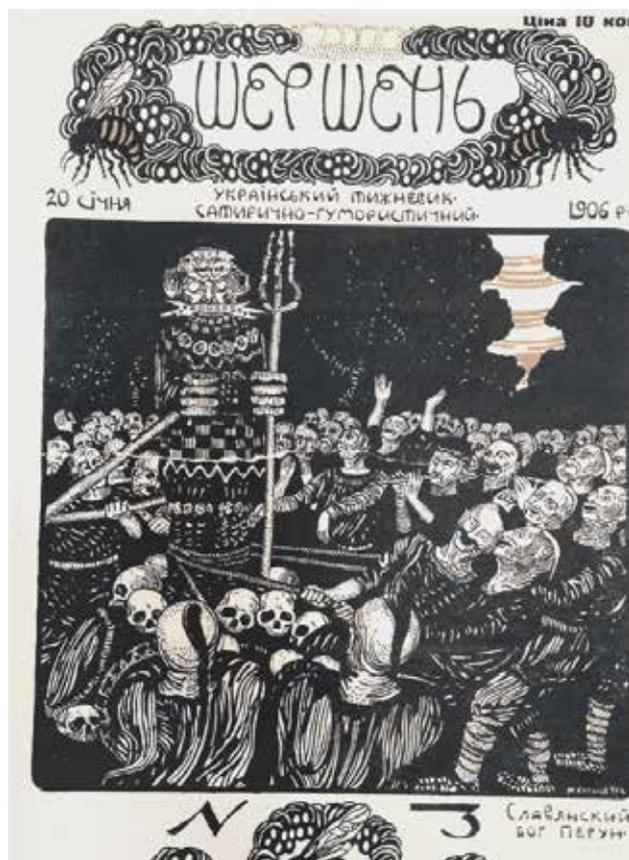

Рис. 2. Обкладинки журналу Шершень 1906 р.

Рис. 3. Дереворит «Нам скорилися всі народи». Серія: шаржі і сатири. Автор Ніл Хасевич

інформації. Ці підпільні видання з творами сатиричної карикатури «відкривали очі» на справжню ситуацію, і допомагали утверджувати переконання, що життя в радянській країні не є таким, яким його описує влада.

Карикатура в Україні за часів незалежності стала її невід'ємною часткою. Будь-яка подія: весела, складна чи страшна – миттєво стає приводом для нових ілюстрацій карикатуристів. Під їх гострий погляд може потрапляти хто-завгодно: бізнесмени, політики та інші публічні персони. Часом ці прояви митців спричиняють скандали, заборони, чи інші обмеження. Як у випадку із виставкою відомого карикатуриста О. Смеля, коли організатори виставки у 2021-му році зняли картину діючого президента (Морі, 2021).

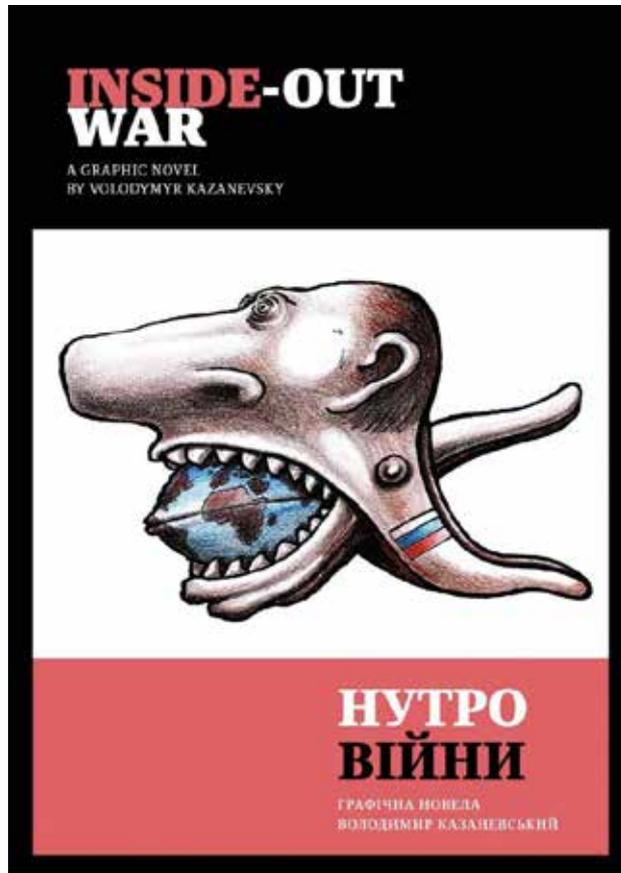
Особливої гостроти і розквіту набрала карикатура із початком повномасштабного воєнного вторгнення росії в Україну. Адже з одного боку

Рис. 4. Карикатура. Автор Олег Смаль

вона дає можливість дещо знизити суспільну напругу, підтримати громадян, перетворюючи серйозне на смішне (Волинець & Альбіновська, 2020). Автор проекту «Laughter during the war: Russian aggression in Ukraine in political cartoons and memes» О. Семотюк каже, що війна спричинила ренесанс української карикатури, адже до повномасштабної агресії переважна більшість українських карикатуристів малювали у шухляду. Тепер же вони малюють майже щодня (Канарська, 2023). Популярними нині серед карикатуристів є О. Кустовський, В. Казаневський, О. Смаль та інші.

Кожна подія в Україні нині фіксується в карикатурах і мемах. Вони є своєрідними документами епохи і можливістю зберегти культурну пам'ять. Роботи вітчизняних карикатуристів із 24 лютого 2022 р. перетворилися на черговий доказ демонічної суті північного сусіда і символом непохитної віри у перемогу. Творчість українських карикатуристів із початку війни, спрямована на висміювання ворога, посилює оптимістичні настрої в суспільстві та консолідує його.

Рис. 5. Нутро війни. Володимир Казаневський

Висновки. Аналіз історії європейської карикатури демонструє її значний вплив на соціально-політичний дискурс та розвиток образотворчого мистецтва. Від сатиричних картин XVIII ст. до сучасних цифрових карикатур, цей жанр залишається потужним інструментом критики та

комунікації. Кожен період історії приносив нові теми та стилі, відображав зміни в суспільстві та культурі. Карикатура не лише фіксує історичні події та суспільні настрої, а й активно формує громадську думку, впливає на політичні процеси та соціальні трансформації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Donald D. *The Age of Caricature: Satirical Prints in the Reign of George II*. New Haven and London, 1996. 248 p.
2. Gombrich E.H. *The Image and the Eye: Further Studies in the Psychology of Pictorial Representation*. Oxford, 1982. 320 p.
3. Ваєска А. *La caricature révolutionnaire*. Presses du CNRS, 1988. 255 p.
4. Hallett M. *Hogarth*. London : Phaidon Press, 2000. 351 p.
5. Бережна Т. С. Карикатура як особливе джерело історичної інформації. *Випуск періодики: Історія та правознавство*, 2018. № 31/32. С. 25–28.
6. Волинець Г. М., Альбіновська С. Ю. Суспільні наративи у сучасній українській політичній карикатурі. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*, 2020. № 4. С. 38–45. DOI:10.32840/cru2219-8741/2020.4(44).9
7. Гайко О. С., Чайка О. С. Політична карикатура як елемент гібридної війни Росії проти України (2014–2022 РР.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*, 2024. № 45. С. 62–68. DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-08>
8. Гоман Р. Матеріал: Цікаві факти про найвідоміші картини світу. «Свобода, що веде народ». Ежен Делакруа. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/library/cikavi-fakti-pro-najvidomisi-kartini-svitu-svoboda-so-vede-narod-ezen-delakrua-504120.html> (дата звернення: 15.02.2025).
9. Єрмоленко А. Перші українські газети: як національна преса виживала під гнітом двох імперій. *ELLE Україна*. URL: <https://elle.ua/ludi/novosty/persh-ukransk-gazeti-yak-naconalna-presa-vizhivala-pd-gntom-dvoh-mpery/> (дата звернення: 15.02.2025).
10. Канарська А. Орест Семотюк: «64 країни, 6000 карикатур і 4000 мемів». *LB.UA*. URL: https://lb.ua/culture/2023/08/25/571388_smih_pid_chas_viyni_rosiyska_agresiya.html (дата звернення: 15.02.2025).
11. Кременський О. Гендерний аспект сучасного сатиричного мистецтва України. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2024. Т. 1. № 79. С. 183–190. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/79-1-24>
12. Кременський О. Релігійна тематика в сатиричній графіці України періоду російсько-української війни (з 2014 року). *Fine Art and Culture Studies*, 2024. Вип. 6. С. 105–115. DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-6-15>.
13. Морі Є. Київська бібліотека прибрала карикатуру на Зеленського з виставки художника Олега Смалія. *Суспільно-політичне інформаційне інтернет-видання «Суспільне Мовлення»*. URL: <https://suspilne.media/culture/150436-kiivska-biblioteka-pribrala-karikaturu-na-zelenskogo-z-vistavki-hudoznika-olega-smalia/> (дата звернення: 15.02.2025).
14. Мороз П., Мороз І. Використання політичної карикатури кінця XIX-початку XX ст. на уроках історії як засіб формування медіаграмотності учнів. *Український Педагогічний Журнал*, 2022. № 4. С. 184–194. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-184-194>
15. Нестеренко В., Батенко Т. Шарж і карикатура в системі графічного мистецтва. Львів : Астролябія, 2008 р. 240 с.
16. Опанасюк М. «Найбільше дістається Путіну»: українська карикатура про війну з Росією. *Geneva Solutions*. URL: <https://genevasolutions.news/ukraine-stories> (дата звернення: 15.02.2025).
17. Савчук М. В. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-9807> (дата звернення: 15.02.2025).
18. Семотюк О. Російсько-Українська війна у політичних карикатурах США, ФРН і України: якісний і кількісний аналіз. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 2015. №. 5. С. 251–261. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2015_5_23 (дата звернення: 15.02.2025).
19. Сімчук О. Перший сатиричний журнал «Шершень»: несмішні жарти і розкішна графіка. *Проект «Амнезія»*. URL: <https://amnesia.in.ua/shershen-1906> (дата звернення: 15.02.2025).

REFERENCES:

1. Donald, D. *The Age of Caricature: Satirical Prints in the Reign of George II*. New Haven and London, 1996. 248 p. [in English].
2. Gombrich, E.H. *The Image and the Eye: Further Studies in the Psychology of Pictorial Representation*. Oxford, 1982. 320 p. [in English].

3. Baecque, A. *La caricature révolutionnaire*. Presses du CNRS, 1988. 255 p. [in English].
4. Hallett, M. Hogarth. London : Phaidon Press, 2000. 351 p. [in English].
5. Berezhna, T. S. (2018). Karyatura yak osoblyve dzherelo istorichnoi informatsii [Cartoon as a special source of historical information]. *Vypusk periodyky: Istoriia ta pravoznavstvo*, 31/32, 25–28. [in Ukrainian].
6. Volynets, H. M., Albinovska S. Yu. (2020). Suspilni naratyvy u suchasni ukrainskii politychnii karyaturi [Social narratives in modern Ukrainian political cartoon]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Sotsialni komunikatsii*, 4, 38–45. DOI: 10.32840/cpu2219-8741/2020.4(44).9 [in Ukrainian].
7. Haiko, O. S., Chaika, O. S. (2024). Politychna karyatura yak element hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy (2014–2022 rr.) [Political cartoon as an element of Russia’s hybrid war against Ukraine (2014–2022)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Pytannia politolohii*, 45, 62–68. DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-08> [in Ukrainian].
8. Homan, R. (n.d.). Material: Tsikavi fakty pro naividomishi kartyny svitu. «Svoboda, shcho vede narod». Ezen Delakrua [Interesting facts about the most famous paintings in the world. “Freedom Leading the People”. Eugene Delacroix]. *Vseosvita*. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/cikavi-fakti-pro-najvidomisi-kartini-svitu-svoboda-so-vede-narod-ezen-delakrua-504120.html> [in Ukrainian].
9. Yermolenko, A. (2023). Pershi ukrainski hazety: yak natsionalna presa vyzhyvala pid hnitom dvokh imperii [The first Ukrainian newspapers: how the national press survived under the oppression of two empires.]. *ELLE Ukraina*. Retrieved from <https://elle.ua/ludi/novosty/persh-ukransk-gazeti-yak-naconalna-presa-vizhivala-pd-gntom-dvoh-mpery/> [in Ukrainian].
10. Kanarska, A. (2023). Orest Semotiuk: «64 krainy, 6000 karyatur i 4000 memiv» [Orest Semotyuk: “64 countries, 6,000 cartoons and 4,000 memes”]. *LB.UA*. Retrieved from https://lb.ua/culture/2023/08/25/571388_smih_pid_chas-viyni-rosiyska-agresiya.html [in Ukrainian].
11. Kremynskiy, O. (2024). Hendernyi aspekt suchasnoho satyrychnoho mystetstva Ukrainy [The gender aspect of Contemporary Satirical Art of Ukraine]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 79(1), 183–190. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/79-1-24> [in Ukrainian].
12. Kremynskiy, O. (2024). Relihiina tematyka v satyrychnii hrafiitsi Ukrainy periodu rosiisko-ukrainskoi viiny (z 2014 roku) [Religious themes in satirical graphics of Ukraine during the Russian-Ukrainian war (since 2014)]. *Fine Art and Culture Studies*, 6, 105–115. DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-6-15> [in Ukrainian].
13. Mori, Ye. (2021). Kyivska biblioteka prybrala karyaturu na Zelenskoho z vystavky khudozhnyka Oleha Smalia [Kyiv library removed Zelensky’s caricature from artist Oleg Smal’s exhibition]. *Suspilno-politychne informatsiine internet-vydannia «Suspilne Movlennia»*. Retrieved from <https://suspilne.media/culture/150436-kiivska-biblioteka-pribrala-karikaturu-na-zelenskogo-z-vistavki-hudozhnika-olega-smala/> [in Ukrainian].
14. Moroz, P., Moroz I. (2022). Vykorystannia politychnoi karyatury kintsia XIX-pochatku XX st. na urokakh istorii yak zasib formuvannia mediahramotnosti uchniv [The use of political caricature of the late 19th and early 20th centuries in history lessons as a means of forming students’ media literacy.]. *Ukrainskyi Pedagogichnyi Zhurnal*, 4, 184–194. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-184-194> [in Ukrainian].
15. Nesterenko, V., Batenko T. (2008). Sharzh i karyatura v systemi hrafnichnoho mystetstva [Cartoon and caricature in the system of graphic art]. Lviv : Astroliabiiia, 240. [in Ukrainian].
16. Opanasiuk, M. (n.d.). «Naibilshe distaietsia Putinu»: ukrainska karyatura pro viinu z Rosiieiu [«Putin gets the most»: a Ukrainian caricature about the war with Russia]. *Geneva Solutions*. Retrieved from <https://genevasolutions.news/ukraine-stories> [in Ukrainian].
17. Savchuk, M. V. [Savchuk M. V] (n.d.). *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-9807> [in Ukrainian].
18. Semotiuk, O. (2015). Rosiisko-Ukrainska viina u politychnykh karyaturakh SShA, FRN i Ukrainy: yakisnyi i kilkisnyi analiz [The Russian-Ukrainian war in political caricatures of the USA, Germany and Ukraine: qualitative and quantitative analysis]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, 5, 251–261. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2015_5_23 [in Ukrainian].
19. Simchuk, O. (2019). Pershyi satyrychnyi zhurnal «Shershen»: nesmishni zharty i rozkishna hrafrika [The first satirical magazine «Shershen»: unfunny jokes and luxurious graphics]. *Proekt «Amneziiia»*. Retrieved from <https://amnesia.in.ua/shershen-1906> [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 07.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025